

Ірина Валявко
Кандидат філософських наук
Інститут філософії імені Григорія Сковороди
Національної академії наук України
м. Київ

ШЛЯХИ СТАНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ВИДАТНИХ УКРАЇНСЬКИХ ВЧЕНИХ – ЮРІЯ ШЕВЕЛЬОВА ТА ДМИТРА ЧИЖЕВСЬКОГО

Кризова, травмуючи ситуація «гібридної війни», в якій Україна знаходиться вже понад 4 роки, спрямувала її громадян до інтенсивного пошуку власної національно-культурної ідентичності та визначення своєї громадянської позиції. І в такі періоди особливої ваги набувають постаті видатних особистостей, з якими нація себе ідентифікує і які, уособлюють її творчий потенціал. Такі діячі, завдяки своїм науковим та творчим здобуткам отримують світове визнання і долаючи національні кордони виходять назовні, тим самим легітимізуючи сприйняття нації поза межами власної держави.

До таких «знакових постатей» української нації належать неординарні мислителі та видатні науковці -- філософ, славіст,

дослідник духовного життя слов'ян Дмитро Чижевський (1894-1977) та лінгвіст, історик літератури, літературний та театральний критик Юрій Шевельов (1908-2012). Кожен з них отримав світове визнання і зробив науковий «прорив» в україністиці. Дмитру Чижевському належать перші узагальнюючі праці з історії української філософії в яких він звертається до історико-філософської проблематики з позицій «історика духу», в тому числі й історика національного духу. Адже не лише дух нації впливає на історію, а й навпаки -- нація стає тим, чим вона є, з плином історичної драми національної долі. Дослідження Чижевського вносять радикальні зміни в розуміння схеми розвитку української філософської традиції. Застосування європейської схеми філософських категорій, доводить, з одного боку, наявність фактів впливу і духовного запозичення, з іншого, на думку Чижевського, є свідченням того, що Україна як частка європейської цілості переживає ті самі ідейні трансформації, що і Європа загалом. Таким чином Чижевський стверджує унікальність української філософської думки як частини світового процесу. Завдяки своїм дослідженням історії філософії України Дмитро Чижевський став фундатором історико-філософського українознавства і засновником цього напрямку гуманітарних досліджень. І в галузі історії української літератури він зробив вагомий прорив, досліджуючи українську літературу в контексті світової; він також один з перших наголосив на вагомій ролі бароко для української культури, а його роботи про Г.Сковороду й М.Гоголя і досі залишаються одними з найкращих. В цілому його праці виводять українську культуру на новий рівень самоідентифікації, окреслюючи її як незалежну, унікальну частину європейської цілісності.

Щодо праць Юрія Шевельова, то його теоретичний доробок дав українській науці твердий ґрунт для обстоювання політичних інтересів української нації. Завдяки його дослідженням найрізноманітніших мовних проявів – від діалектів передписемних часів до стандартних і нестандартних урбаністичних форм та правових основ функціонування мови на всіх теренах відтворено цілісну панораму лінгвістичної еволюції України. Цим не тільки було піднесено її цінність як складника цивілізаційного поступу, але великою мірою накреслено вектори перцепції України, як значимої геополітичної одиниці. Праці Ю.Шевельова в цілому дали і

українцям і світовій спільноті твердий фундамент для повноцінної внутрішньо-і-зовнішньої політичної легімізації української незалежності.

В контексті цього важливим моментом є процес національної самоідентифікації цих визначних мислителів, який, на мою думку, дає уявлення про можливі шляхи ідентифікації особистості з певним культурним простором. І Дмитро Чижевський і Юрій Шевельов народились за часів панування Російської імперії, виховувались в російськомовних родинах, навчались в російськомовних навчальних закладах. І до української культури та вибору своєї національної ідентичності прийшли самостійно і вже в зрілому віці. Тобто в кожного з них це не було закладено родинним вихованням, це був свідомий вибір. Щоправда у випадку Чижевського цей вибір, напевно, було легше зробити, бо його батько, Іван Чижевський, був українським дворянином, а мати Марія Ершова, була росіяночку, із родини заможних петербурзьких купців. В родині Чижевських говорили російською мовою і Дмитро з дитинства сприйняв російську культуру як свою першу. Однак українська мова та культура не були чужим елементом в його житті, вони оточували Чижевського в його рідному містечку Олександрії і він постійно знаходився в «контексті» української культури. У великій сімейній бібліотеці Чижевських була україномовна література, серед якої особливою популярністю користувався Шевченків «Кобзар». Отже, Чижевський зростав в російськомовному середовищі, налаштованому в першу чергу на російську культуру, але цілком толерантному до української культури. Проте головним імпульсом, який «українізував» Чижевського став протест «проти системи». Так в 1910 році за наказом уряду Столипіна були заборонені українські видавництва, культурні товариства і читання лекцій українською мовою; в 1911 постановою VII дворянського з'їзду в Москві було категорично заборонено споживання інших мов в навчальних закладах Російської імперії і закрито українські недільні школи. Протест проти цих заборон і став тією мотивацією і тим імпульсом, який настановив Чижевського до серйозного і самостійного вивчення української мови і культури. В цей же час він переходить у листуванні з деякими із своїх приятелів на українську мову, а у березні 1911 року в будинку Чижевських було проведено засідання, присвячене 50-річчю від дня смерті Тараса Григоровича

Шевченка. Отже, ввійшовши до української культури на хвилі протесту проти несправедливості, Чижевський продовжував в ній залишатися все своє життя і зробив вагомий внесок в її дослідження і розбудову. Свою науково-педагогічну кар'єру Чижевський розпочав в Празі, читаючи лекції в Українському педагогічному інституті ім.М.Драгоманова і Українському вільному університеті (УВУ), де і захистив в 1929 році свою першу дисертацію. Надалі, після війни, він викладав в Українській Богословській академії та УВУ, був одним із засновників Української вільної академії наук у США, входив в різні українські наукові товариства і друкувався в українських виданнях. Але Чижевський ніколи не «замикався» тільки в рамках однієї культури, адже ще з дитинства родина визначила його культурну російсько-українську дуальність, яка в тій чи іншій мірі була притаманна йому все життя. Крім того для вченого його рівня і масштабу було цілком природно вільно подорожувати в духовних просторах багатьох культур. Він, до певної міри, був космополітом українського походження, людиною всієї Європи, який ратував за самобутність, унікальність і необхідність кожної культури. За своєю суттю він був людиною європейської культури - європейцем не в вузько-політичному або територіальному, а перш за все в духовному сенсі цього поняття. І це також була одна із його ідентифікацій, але пізніша.

Юрій Шевельов, напевно мав, ще менш підстав ніж Дмитро Чижевський визнавати себе українцем. Батько Шевельова, Володимир Шнайдер, монархіст, генерал-майор російської імператорської армії (у зв'язку з початком Першої світової війни він змінив своє прізвище із Шнайдер на Шевельов) та мати Варвара Медер, походили із шляхетних московських родин етнічних німців і не мали ніякого стосунку до української культури. Юрій Шевельов народився у Харкові, де пройшла перша половина його життя. Отже він був городянином і його контакти з українським оточенням були мінімальні. Україну Юрій Шевельов почав відкривати для себе в шкільні роки, завдяки своєму кузенові Анатолію Носову, який був керівником антропологічного кабінету Академії наук і привозив українські книжки. В своїх спогадах Шевельов згадує, що якось він зауважив Анатолію, що українська мова існує, але вона не красива. На що кузен спокійно відповів, що: «Мова, якою говорять мільйони людей, не може бути некрасива» . І ця врівноважена відповідь

настільки вразила Шевельова, що у нього відбувся певний «переворот» у поглядах на українську мову і він почав її самостійно вивчати і читати українські книжки, розпочавши з «Ілюстрованої історії України» Михайла Грушевського, що, зважаючи на мову і велику кількість термінів було зовсім не легкою справою. Поступово входячи до української культури Шевельов відкрив для себе Лесю Українку і це дало можливість поєднати українській і європейській інтелектуальний простір, що давало новий імпульс і мотивацію для подальших досліджень. Але все ж таки вирішальним моментом на шляху визначення національної ідентичності став для Шевельова, так само, як і раніше для Чижевського, спротив системі (тепер вже радянській), протест проти намагання знищити культуру цілого народу і внутрішня етична неможливість відмежуватися від неї в скрутний час: «...від кінця двадцятих років почате, а в тридцятих доведене до гротескної трагедії переслідування українців і української культури. Тепер українці були перетворені на те, що англомовні народи окреслюють словом *underdog*, і тепер відійти від того, чим я захоплювався в двадцятих роках, було б ганьбою й злочином перед самим собою» . Звертаючись до вибору своєї національної ідентичності у спогадах, Юрій Шевельов писав: «Коли я дивлюся на своє життя сьогодні і зважую причини мого вибору, мені здається, що найвирішальним було все-таки не майбутнє, а минуле. І мені здається, що українськість завжди була в моїй родині. Так, це парадоксально. І батько і матір німецького коріння. Обидва виховані в Петербурзі. Вони жили в російській культурі і в російській мові... І все-таки, все-таки... українськість якось ірраціональна жила в Харкові, жила в матері, і в сестрі. Тисячею дрібниць вона входила в життя – купівля на базарі, розмови з селянами, літні подорожі на Полтавщину, контакти з Толею Носовим. Майже ніщо з того не було на поверхні, і все-таки воно існувало...Це було в нашій родині проявом, того, що Юрій Липа... називав телуричними силами української землі, -- здатність української землі й повітря навіть чужинців і зайд змусити відчувати себе таки своїми на цій землі і чужими на тій, де вони виховувались і звідки прийшли» . Обравши ще в двадцятих роках українську ідентичність Шевельов пройшов довгий шлях служіння українській культурі, викладаючи в багатьох університетах світу: Харківському, Українському Вільному Університеті, Лундському, Гарвардському,

Колумбійському; був президентом Української Вільної академії наук у США, членом багатьох престижних наукових товариств, багаторічним редактором журналу «Сучасність». І де б він не викладав україністика, і насамперед дослідження української мови було його пріоритетними напрямками. Навряд чи без розробленої ним теорії слов'янської глотогенези, яка обґрунтувала історичну присутність української нації на мапі Європи, українці мали б ті ж шанси на легітимне сприйняття української держави світом, які мають зараз.

Отже і Дмитро Чижевський і Юрій Шевельов свідомо обрали свою національну ідентичність і внесли вагомий вклад в дослідження української культури і ознайомлення світу з її досягненнями, що згодом уможливило адекватне сприйняття державної незалежності України. Кожен з них виплекав цілу низку відомих славістів, що очолили кафедри в провідних університетах світу і через них продовжилось вивчення і зацікавлення української культурою. Шлях їхньої самоідентифікації і визначення себе українцями був доволі не простим, і не зважаючи на свій вагомий науковий внесок, вони не завжди знаходили порозуміння і визнання серед своїх співвітчизників, проте це не впливало на їхній творчий імпульс. Україні поталанило мати серед тих, хто себе з нею ідентифікував, мислителів світового масштабу, серед яких, безумовно, почесне місце займають Дмитро Чижевський та Юрій Шевельов.